

Анатолій Приятельчук

Поняття «робота», «праця» та «матеріальне виробництво»

*В статті розглядається зміст понять «робота», «праця», «матеріальне виробництво» у соціально-філософському аспекті.
The content of concepts «work», «labour», «material production» is examined in the article in socio-philosophical aspect.*

Бізнес-діяльність, як і будь-яка інша людська активність, пов'язана із процесом перетворення дійсності, створення благ, специфічних умов для життя. Поза інтенсивним перетворенням дійсності соціального не існує, адже діяльність виступає як засіб, умова, рушійна сила та основне джерело формування соціальності. Сама історія розвитку суспільств демонструє людину як активну істоту, що невтомно розвивається, підвищує свою майстерність, застосовує нові знаряддя праці, намагається отримати найефективніші результати, тобто постійно вдосконалює свою діяльність.

Класичним є визначення поняття діяльності як специфічно людської, усвідомленої форми активного відношення до самої себе, інших людей, оточуючого світу, змістом якої є їх доцільна зміна та перетворення [10, с. 633]. Даються й інші визначення даного поняття. Наприклад, діяльність – це форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті [6, с. 163]. Існує й таке тлумачення: діяльність – це воля, що приведена в рух і трансформована у силу; прагнення до цілі; усвідомлена реакція суб'єкта на подразнення та умови середовища; свідоме пристосування людини до стану Всесвіту, який визначає її життя [9, с. 14]. «Діяльність є системою процесів, що здійснюють відношення суб'єкта до дійсності» [8, с. 202].

Слід зауважити, що універсальність понять типу, до якого належить діяльність, має таку властивість як поліфункціональність, а тому є потреба означити багатозначність даного поняття. У зв'язку з цим діяльність постає як складний та детермінований процес усвідомленого цілеспрямованого прагнення отримати конкретний результат у визначених соціокультурних рамках і конкретизується у таких феноменах як дія, робота, праця, активність, практика, виробництво та інших.

Аналізуючи феномен людської діяльності в умовах сучасності Г. Арендт пропонує під терміном «*vita activa*» розуміти три основні види діяльності людини: дію, роботу та працю [2, с. 21]. Дія визначена автором як діяльність, що відповідає біологічним процесам людського тіла, пов'язана з життєвою необхідністю продукувати заради виживання. Російський філософ А. Леонтьєв у роботі «Діяльність. Свідомість. Особистість» зазначає: «Дія є «одиноцею» діяльності; вона несе в собі всі моменти діяльності. Ознака, що відрізняє дію від діяльності, полягає в тому, що мотив дії лежить поза нею самою» [8, с. 203]. В такому сенсі близькими за змістом поняттю «дії» є поняття «акт» та «вчинок», що означають одиницю активації здатностей людини та їх результат у процесі діяльності. Австрійський мислитель Л. Мізес формулює наступну думку: «Людська діяльність – це неперервна послідовність одиничних дій. Але одинична дія ні в якому разі не ізольована. В послідовності дій існують зв'язки, що формують з неї дію більш високого рівня, спрямовану на більш віддалені результати. Кожна дія має два аспекти. З одного боку, це часткова дія у структурі більш розтягнутої дії, досягнення частини цілей, встановлених подальшою дією. Але, з іншого боку, це ціле по відношенню до дій, що виконуються його власними частинами» [9, с. 46].

М. Вебер увів у науковий обіг поняття соціальної дії як найпростішої одиниці соціальної діяльності. Під соці-

альною дією науковець розуміє «таку дію індивіда, котра не тільки спрямована на вирішення його життєвих труднощів і протиріч, але і свідомо орієнтована на відповідну поведінку інших людей, їхню реакцію» [4, с. 475]. Кожна соціальна дія викликана попередньою соціальною дією і, одночасно, є причиною наступних дій. Людина орієнтує соціальну дію на іншого, очікуючи інтерсуб'єктивності, якщо зв'язок реалізувався, тоді соціальна дія перетворюється на соціальну взаємодію.

Ю. Габермас дефініціював цілераціональну та комунікативну дію. «Під «діяльністю», чи цілераціональною дією я розумію або інструментальну дію, або раціональний вибір, або їх поєднання. Інструментальна дія здійснюється за технічними правилами, що спираються на емпіричне знання. Поведінка раціонального вибору керується стратегіями, що засновані на аналітичному знанні» [13, с. 66]. Цілераціональна дія реалізує визначені цілі в даних умовах. «Під комунікативною дією я розумію символічно опосередковану інтеракцію» [13, с. 67]. Вона керується обов'язковими діючими нормами, якими визначаються взаємні поведінкові очікування і які мають розумітися та прийматися хоча б двома діючими суб'єктами. Девіантна поведінка, що порушує усталені норми, породжує санкції, пов'язані з правилами лиш зовнішньо, а саме шляхом конвенції.

На відміну від дії, робота – це діяльність, що відповідає неприродності людського існування, в ході якої створюється «друга природа». Робота – це першооснова та необхідна умова життя людей та суспільства. Робота забезпечує «штучний» світ речей, виразно відмінний від природного середовища. Для К. Маркса робота є доцільною діяльністю людини, в процесі якої вона за допомогою знарядь праці впливає на природу, використовуючи її з метою створення предметів, необхідних для задоволення власних потреб.

Робота – це, перш за все, доцільна діяльність людей по створенню благ та послуг, яка має бути ефективною та раціонально організованою. Робота постає однією з головних умов життєдіяльності не тільки окремої особи, але і будь-якої організації, суспільства в цілому. Завдяки змінам, які в процесі перетворювальної діяльності людина вносить у реальність, не тільки забезпечується її існування, але і створюються умови для розвитку та прогресу суспільства. В процесі роботи формується система суспільно-трудо-вих відносин. Разом з тим, робота постає у якості важливої форми самовираження, самоактуалізації та вдосконалення людини, що також є потужним фактором суспільного поступу. Окрім традиційних видів людської діяльності в межах процесу роботи реалізуються творчі, креативні інноваційні її види, метою яких є створення нових знань, ідей, образів, методів, уявлень, технологій тощо.

«Людина працює, якщо використовує свої сили та здатності як засіб для позбавлення турботи та замінює процес спонтанної та безтурботної розрядки нервового напруження та здатностей цілеспрямованим використанням своєї життєвої енергії. Праця сама по собі є засобом, а не ціллю», – зазначає Л. Мізес [9, с. 124]. Праця є такою діяльністю, що відбувається мисленнево, безпосередньо між людьми без

посередництва речей чи причин та відповідає множинності людських обставин. Робота є більш «продуктивною» ніж праця, адже мислення не залишає нічого матеріального. Тому інтелектуальний працівник може продемонструвати свої думки тільки набувши ручної майстерності, як і будь-який інший робітник. Активізуючи дані види діяльності людина все, з чим вона стикається, перетворює на обставину власної екзистенції. «Світ, в якому *vita activa* витрачає себе, складається з речей, які створила людина. Однак речі, попри те, що зобов'язані своїм існуванням тільки людині, самі впливають на своїх людей-виробників», – пише Г. Арендт [2, с. 23]. Тому людина, не зважаючи на вид діяльності, є зумовленою істотою.

Г. Зиммель зазначає, що праця є цінністю сама по собі. Філософ розглядає теорії, згідно з якими еквівалентом оцінки праці є затратені зусилля, час, витрати, винагорода, корисність тощо. Проте, «жодна культура не може існувати без відмінностей між вищою та нижчою працею; найрозвинутіша – але, на жаль, цілком утопічна, – може, завдяки об'єктивному прогресу та психічній переоцінці, привести до того, що це розрізнення в своїх практичних наслідках буде точно відповідати розрізненню між більшою та меншою витратою праці, об'єктивно з нею ні в якому випадку не співпадаючи» [5, с. 485]. Отже, об'єктивним критерієм оцінки праці є лише процес його віднайдення, адже врахування всієї поліфонічності передумов, специфіки, засобів, зусиль, наслідків тощо є досить відносним. Праця – це сутнісне покликання людини, її екзистенційна могутність.

Із поняттям діяльності тісно пов'язане поняття активності, що набуло деякої двозначності у науковому тлумаченні. З однієї точки зору, активність може проявлятися у різноманітних формах життя як біологічних, так і соціальних організмів, тому тлумачиться як більш широке, фундаментальне поняття, ніж поняття діяльності. З іншої – активність пояснюється як міра діяльності, ступінь її інтенсивності, а також спрямованості людських здібностей, знань, навичок, прагнень, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію нагальних потреб, інтересів, цілей, ідеалів [1, с. 15]. У такому випадку активність має соціальну природу, бо вона стосується діяльності саме людей, їхніх об'єднань, суспільства. У подальшому викладі поняття активності буде вживатися у другому значенні терміна. Поняття пасивності означимо діяльністю, яка перебуває в латентному стані, є слабо вираженою. Діяльність – це не тільки діяння, але й вибір бездіяння по відношенню до того, що можна було б зробити.

Гра також постає як діяльність і передбачає відкритість світові можливого, розгортається як імпровізація, змагання або як вистава, репрезентація певних ситуацій, смислів, стану речей [11, с. 129]. Ф. Гайек зазначає, що «гра – приклад процесу, в якому учасники, переслідуючи різні, і навіть протилежні цілі, але підкорюючись загальним правилам, в результаті досягають всезагального порядку. Більше того, сучасна теорія ігор показала, що наряду з іграми, які призводять до того, що виграв однієї сторони врівноважується точно таким же програшем з іншої, існують також ігри, які здатні приносити чистий виграв всім учасникам» [14, с. 262]. Навчання, самоосвіта – це діяльність, метою якої є набуття людиною визначених знань, умінь та навичок, які в подальшому можуть бути використані на практиці.

Виділяють наступні види діяльності: матеріальну та духовну, індивідуальну та колективну, продуктивну (або творчу) та репродуктивну [10, с. 633], активну та пасивну, законну та незаконну, корисливу та безкорисливу тощо. Також

необхідно розрізнити види діяльності за її сферами. Це економічна, суспільно-громадська, політична, освітня, споживча, комунікативна, ігрова та інші. Б. Кроче виділяє два типи діяльності: теоретична (пізнання) та практична (дія). Теоретична діяльність включає: естетико-інтуїтивну (здійснює пізнання індивідуального, одиничного) та логико-інтелектуальну (здійснює пізнання універсального, загального). Практична діяльність розпадається на: економічну (спрямована на досягнення індивідуальних цілей) та етичну (яка визначається моральним благом) [7, с. 156–161]. Слід зауважити, що аналіз видів людської діяльності, які постійно з'являються й розвиваються, має для соціальної філософії пріоритетне значення. Важливим є виявлення їх фундаментальних характеристик, адже розуміння й усвідомлення глибинних соціальних процесів дає людині можливість зорієнтуватися у мінливому та суперечливому сучасному світі.

Особливий вияв активного людського світовідношення характеризує поняття практики. Практика – це чуттєво-предметна, матеріально-перетворююча, свідомо цілеспрямована, суспільно-історична діяльність як окремих індивідів, так і соціальних груп, спільностей, з метою задоволення потреб, що виникають. Поняття практики не включає у себе пізнавальну діяльність, діяльність митця, ідеолога, рефлексію, саморефлексію тощо. Практика також може виступати як одна з форм навчання конкретному типу діяльності, а саме, – застосування та закріплення теоретичних знань. Для К. Маркса практика має своїм змістом освоєння природних та суспільних явищ і є загальною засадою життєдіяльності, що спрямована на перетворення природи, суспільства та самої людини. Практика розглядається як процес перетворення природи і здійснюється через роботу. Можна розглядати практику як суспільну, виявлену в конкретно-історичних формах діяльності, що визначає основні напрями суспільного розвитку та конкретні форми суспільних відносин. Тоді вона виступає як виробництво і відтворення суспільних відносин між людьми та інституцій, які забезпечують і регулюють їх функціонування. Практика виступає у формі наукового експерименту, якщо штучно відтворює ті чи інші сторони об'єктивного світу з метою їх наукового дослідження. Процес виховання, на думку К. Маркса, як процес «олюднення» людини, також виступає особливим видом практики.

Практика реалізується як діалектична єдність опредметнення та розпредметнення, які розкривають у найзагальнішій формі механізм людської діяльності. Опредметнення є перетворенням людських сил і здібностей, думок та почуттів, усіх здобутків людського духу і соціально вироблених творчих здатностей у процесі діяльності в форму матеріальної предметності. Розпредметнення виступає як процес переведення застиглої предметності в органічні моменти живої діяльності, перетворення об'єктивованих у предметах людських здібностей і соціального сенсу на надбання індивідів. Розпредметнення матеріальної та духовної культури шляхом діяльнісного опанування її формоутвореннями є неодмінною умовою соціалізації особистості, вироблення у неї соціальних якостей та творчих здатностей.

Діалектична єдність опредметнення та розпредметнення матерії виявляється у процесі матеріального виробництва, адже воно безпосередньо пов'язане зі створенням матеріальних благ. Виробництво спрямоване на задоволення конкретних потреб людини та суспільства. Матеріальне виробництво – це процес трудової діяльності людей, де за допомогою наявних засобів здійснюється перетворення природи з метою вироблення матеріальних благ,

необхідних для задоволення людських потреб. «Виробництво – процес взаємодії між людьми, їх вплив на речовину природи й формування рис і здібностей людини, необхідних для створення матеріальних і духовних благ та послуг. У широкому значенні виробництво – процес діалектичної взаємодії безпосереднього виробництва, розподілу, обміну і споживання» [3, с. 191].

Виробництво стає можливим та дійсним за умови єдності продуктивних сил, виробничих відносин та результатів виробництва. Продуктивні сили – це система взаємодії особистісних і речових факторів виробництва, функціональне призначення якої – перетворення матерії та сил природи задля задоволення суспільних потреб. Продуктивні сили включають в себе самого суб'єкта діяльності (людину), засоби праці (знаряддя, інструменти, машини тощо) та умови праці. Головною продуктивною силою суспільства є люди, які приводять у рух всі інші елементи продуктивних сил. Рівень розвитку продуктивних сил є показником рівня пізнання та оволодіння законами природи, адже це визначає спосіб впливу на предмет праці та його перетворення. Безумовно, матеріальне виробництво ґрунтується на застосуванні техніки та технологій. Техніко-технологічний розвиток суспільства відбувається за рахунок кількісного та якісного зростання потреб людини.

Для відповідного регулювання потреб та інтересів значущість має вдосконалення трудового процесу, властивих йому відносин. Адже, впливаючи на предмет, людина змінює не тільки його, але й себе відповідно до об'єктивних закономірностей трудової діяльності. При цьому предмет набуває нової неприродної форми і виявляє нові споживчі властивості. Разом з тим, процес трудової діяльності має свій суб'єктивний бік, що цілком визначається реальними можливостями суб'єкта, включаючи рівень його свідомості, вольові якості, професійний рівень тощо.

Важливу роль у виробничому процесі відіграють також виробничі відносини. Виробничі відносини – це сукупність відносин між людьми, що утворюються в процесі виробництва, обміну, розподілу матеріальних благ. Якого б розвитку не набула техніка, продуктивні сили в цілому, вони не розкривають соціальної сутності виробництва – його сутність, смисли, мету людської діяльності, тому й соціальні характеристики будь-якого способу виробництва закладені насамперед у виробничих відносинах. Відносини людей з приводу речей поширюються і на вироблені продукти, які створені для використання, адже для цього вони повинні бути попередньо розподілені, потім обміняні, насамкінець, спожиті.

Результатом матеріального виробництва є блага. Економічні блага, призначення яких полягає в задоволенні людських потреб та придатність яких не залежить від взаємодії з іншими економічними благами, називають споживчими благами, або благами першого порядку. Засоби, які можуть задовольнити потреби тільки побічно, коли доповнюються взаємодією з іншими благами, називаються благами виробничого призначення, факторами виробництва, благами другого порядку. Послуги, які продукують блага виробничого призначення у взаємодії з іншими благами (виробничого призначення) створюють продукт. Цей продукт може бути споживчим благом, благом виробничого призначення, яке у взаємодії з іншими благами виробничого призначення в кінцевому результаті призводить до появи блага першого порядку. Смысл такого розподілу благ полягає в забезпеченні фундаменту для теорії цінностей. Чим ближче благо до виробництва споживчих благ, тим вагомішою цінністю воно є. Цінність не є іманентною, це значущість,

яку діяльнісна людина приписує результату діяльності [9, с. 90–91]. Економічне благо не обов'язково має мати матеріальне вираження. Нематеріальні блага називаються ідеями, інформацією, знаннями; послугами, благодійністю, соціальною роботою тощо. Виробництво ідей, уявлень, свідомості первісно прямо вплетене в матеріальну діяльність і матеріальне спілкування людей, умову реального життя.

Матеріальне виробництво є основою виникнення всіх інших видів суспільного виробництва, оскільки воно вимагає для свого здійснення конкретних програм, проектів та ідей (а останнє є продукт духовного виробництва), визначеної системи відносин людей до природи і між людьми (що складає продукт суспільних відносин), певного типу особистості, здатної до участі в конкретній суспільно-виробничій діяльності, і врешті-решт матеріальне виробництво є також виробництвом потреб.

Процес виробництва за своєю структурою складається з таких фаз: власне виробництво (де безпосередньо створюються блага), розподіл, обмін та споживання. Споживання можна визначити як діяльність, що пов'язана з «використанням (індивідуальним, колективним, суспільним) товарів і послуг у процесі задоволення відповідних видів матеріальних і нематеріальних (в т. ч. духовних) потреб, що здійснюється у завершальній сфері суспільного відтворення. У сфері споживання, з одного боку, відбувається нищення створених благ, а з іншого – це специфічна сфера їх відтворення, пов'язана з використанням створеного суспільного продукту» [3, с. 351].

Отже, діяльність, як специфічно людська, усвідомлена форма активного відношення до самої себе, інших людей, оточуючого світу, змістом якої є їх доцільна зміна та перетворення, є іманентною характеристикою людської екзистенції. Бізнес-діяльність, як і будь-яка інша, пов'язана із процесом перетворення дійсності, створення благ, специфічних умов для життя. Конкретизація багатоаспектності феномена діяльності виявляється в поняттях дія, робота, праця, активність, практика, виробництво та інших, які фіксують різні виміри перетворювальної активності.

1. Активність // Філософський енциклопедичний словник. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – С. 15.
2. *Арендт Г.* Становище людини / Г. Арендт [пер. з англ. Зубрицька М.]. – Львів: Літопис, 1999. – 254 с.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т. 1 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
4. Западнo-европейская социология XIX – начала XX веков / под ред. В. И. Добренкова. – М.: Издание международного университета бизнеса и управления, 1996. – 520 с.
5. *Зиммель Г.* Избранное. – Т. 2. Созерцание жизни / Г. Зиммель. – М.: Юрист, 1996. – 607 с.
6. *Кримський С.* Діяльність / С. Кримський С. // Філософський енциклопедичний словник. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – С. 163.
7. *Кроче Б.* Антологія сочинень по філософії / Б. Кроче – Спб.: Пневма, 1999. – 480 с.
8. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев – М.: Смысл, Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.
9. *Мизес Л.* Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. Мизес; [пер. с 3-го испр. англ. изд. Куряева А. В.] – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
10. *Огурцов А. П.* Деятельность / А. П. Огурцов, Э. Г. Юдин // Новая философская энциклопедия: В 4 т. Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М.: Мысль, 2010. – Т. 1. – С. 633–634.
11. *Сігов К. Гра / К. Сігов* // Філософський енциклопедичний словник. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – С. 129–130.
12. Споживання / Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. // Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. – Т. 2 / За ред. Мочерного С. В. – Львів: Світ, 2006. – С. 351–352.
13. *Хабермас Ю.* Техника и наука как «идеология» / Ю. Хабермас [пер. с нем. Хорькова М. Л.]. – М.: Практика, 2007. – 208 с.
14. *Хайек Ф.* Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. Хайек [пер. с англ.]. – М.: Изд-во «Новости» при участии изд-ва «Catalalaxy», 1992. – 304 с.